

2. Föreställningar om Lagerlöf – genombrottet, rollerna, berömmelsen

”TÄNK ATT JAG SITTER HÄR med Selma Lagerlöf!” utbrast Greta Garbo när hon första gången träffade författaren.¹⁹¹ Om detta möte har regissören och skådespelaren Victor Sjöström berättat. Han har även reflekterat över de båda berömdheternas skilda sätt att förhålla sig till offentligheten. Anledningen var att Lagerlöf vid ett tillfälle hade frågat honom om Garbos skygghet. Var den verkligen äkta?

Jag kunde uppriktigt försäkra henne, att så var fallet; att det absolut inte var något effekt- eller reklamsökeri, utan en djupt bottnad önskan att bara få vara ifred. Selma Lagerlöf ansåg dock, att Garbo skulle få denna önskan mycket lättare uppfylld, om hon lät bli sin kurragömmalek och i stället rörde sig fritt omkring. Då skulle inga människor besvära henne med sin nyfikenhet. Dessutom hörde publicitet till ett ont, som en offentlig person var tvungen att underkasta sig. Jag vet inte om jag tog fel, men jag hade intrycket, att Selma Lagerlöf sade detta som ett slags försvar eller förklaring till att hon själv inte brukade hålla sig undan den oundvikliga publiciteten.¹⁹²

Selma Lagerlöfs syn på publicitet var mycket riktigt dubbel. Vilka bilder av henne som spreds kunde hon i viss mån styra över, men givetvis inte helt och hållet och med tiden allt mindre. Inför sina närmaste klagade hon ofta på uppmärksamheten och hon var omvittnat återhållsam med vissa typer av offentliga framträdanden.¹⁹³ Ändå ställde hon upp på intervjuer, hemma

hos-reportage, offentliga uppläsningar och höll tal i radio. Flera journalfilmer porträtterade henne och hon lät sig firas vid publika tillställningar och avbildas på fotografier och målningar. Under 1920-talet förvandlade hon också sitt hem till ett slags monument över sig själv, och redan under hennes livstid strömmade besökare dit.¹⁹⁴

Den ambivalenta inställningen till offentligheten var i själva verket mycket tidstypisk. Författarna och förlagen behövde offentlig exponering, men föraktade följderna av den.¹⁹⁵ Men det var förstås framför allt publiciteten, som gjorde Lagerlöf känd och gav henne en läsekrets som snabbt växte. Hur hon framställdes i press, radio, film och reklam är inte helt okänt för forskningen, och hur hon gestaltades och inte minst gestaltade sig själv vid offentliga framträdanden har också undersökts.¹⁹⁶ Men hur såg då allmänhetens uppfattning om Selma Lagerlöf ut och hur växte hennes ryktbarhet fram hos dem? Vilka föreställningar knöt publiken till henne och varifrån hämtades de? Vilken inverkan på uppfattningen om författaren hade de representationer av henne som vanliga människor mötte till vardags i press, radio och/eller de litterära verken, och hur använde och transformerade publiken dem? Hämtade de information också från annat håll än medierna?

Dessa frågor kan ge sken av att det skulle finnas banala "envägsrelationer" mellan ett visst medium och inverkan på publiken, men sambanden mellan författaren/texterna/källor och publiken är komplexa och Lagerlöfs läsare var i högsta grad aktiva medskapare. Relationerna till det Lagerlöfrelaterade materialet ändrades konstant och var individuella och kontextuella samtidigt. Kulturstudieforskaren Lawrence Grossberg poängterar att publiken aldrig tar sig an bara *en* text eller endast *en* genre eller enbart *ett* medium. Kultur kommunicerar i specifika sammanhang där mängder av texter, praktiker och språk är sammanförda, och där samma verk ofta samtidigt förekommer i skilda kontexter med olika funktioner och skilda effekter på sin publik.¹⁹⁷ Grossberg hämtar ett exempel från en rockkonsert och menar att den sammanför inte bara musik, text, iscensättning, estetiska konventioner och mediepraktiker, utan också en mängd sociala relationer och ideologiska positioner: "det är inom sådana kontexter som relationen mellan medlemmar av publiken och de kulturella uttrycken definieras".¹⁹⁸ Nu är ju Selma Lagerlöf inte en rockstjärna, men vi kommer i det följande att peka på – och har redan delvis gjort det – en stor mängd överlappande sammanhang som läsarna mötte henne i. Förutom radiolyssning och högläsning i skola och föreningar förekom förstås reportage

i pressen, intervjuer, följetonger och bokutgåvor, i vilka man kan utgå från att sociala relationer, representationer, ideologier, språkstilar, framträdanden, konventioner och så vidare är aktiverade samtidigt och med skilda funktioner för, och effekter på, publiken.

Grossberg betonar att det är en särskild sensibilitet (*sensibility*) som håller ihop kulturell form. Den identifierar de möjliga samband mellan publiker och texter som finns inom deras omfång och bestämmer att och hur vissa texter eller praktiker kan tas emot, hur de upplevs och inte minst hur de kan påverka publikens position i världen.¹⁹⁹ Det är fruktbart att ha med sig denna tanke i det följande när vi diskuterar föreställningar om Selma Lagerlöf bland hennes läsare. Viktig är också insikten att medier inte verkar på en passiv publik, men heller inte tvärtom, för, som Grossberg skriver, ”även om det är sant att publiker alltid är aktiva, så följer det inte av det att de någonsin har full kontroll”.²⁰⁰

Författarcelebriteter – ”höfdingen” och ”Nordens största sagoberätterska”

Ryktbarhet och berömmelse har under de senaste decennierna uppmärksamats inom *celebrity studies*, celebritetsforskning.²⁰¹ Den brittiske filmforskaren Richard Dyers bok *Stars* (1979) anses ha utgjort en startpunkt för ämnet, inom vilket ”stjärnan” ses som en konstruktion som i första hand tjänar kommersiella och ideologiska syften.²⁰² En celebritet skapas, menar Dyer, genom olika offentliga representationer, i Selma Lagerlöfs fall genom till exempel bildmaterial, intervjuer och reportage i dagspress och veckotidningar, och hen kommersialiseras genom marknadsföring av olika produkter – som vykortet på Mårbacka eller Nils Holgersson-godis, sällskapsspel och bilder med Lagerlöfs autograf på. Dyer hävdar också att stjärnan alltid måste ses som ideologisk, eftersom hen representerar särskilda grupper och värderingar.²⁰³ Det sista är komplicerat att överföra på Lagerlöf. Hon tilltalade ovanligt många olika publiker över hela världen och kunde för dem representera så vitt skilda strömningar som feminism, kristendom, altruism, pacifism, för somliga till och med rasbiologi.

Dyer diskuterar främst filmskådespelare i *Stars*, men det finns förstås också celebritetsforskning som inriktar sig på författare. I exempelvis *Authors Inc.* (2004) skriver den amerikanska kulturstudieforskaren Loren Glass om hur

författarcelebriteter har skapats i offentligheten bland annat under Lagerlöfs samtid.²⁰⁴ Som Glass framhåller var förutsättningarna annorlunda för författare än för stjärnorna i de moderna kulturindustrierna (film, musik, tv), eftersom de olika kulturella kretsloppen skilde sig åt.²⁰⁵ Lagerlöf var ändå i högsta grad en del av ett kommersiellt kretslopp – och så småningom även filmindustrin – men hon tillhörde därtill ett högkulturellt fält. I sin studie ägnar Glass ett kapitel åt Mark Twain, och trots att det finns få förenande drag i Twains och Lagerlöfs publika författaridentiteter är de båda författarna, när det gäller cirkulationen i olika kretslopp, ändå jämförbara.²⁰⁶

Det dröjde till en bit in på 2000-talet innan celebritetsstudier fick företrädare i Sverige. 2011 utkom *Författaren som kändis* av Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson, en studie som undersöker celebritet ur ett kommersiellt perspektiv.²⁰⁷ I boken studeras bland annat hur kända författare används för att lansera varor eller budskap. Ett kapitel handlar om det ännu livaktiga varumärket Selma Lagerlöf. Forslid och Ohlsson jämför hur det används i tre tv-program år 2008, då 150-årsjubileet av Lagerlöfs födelse firades. Hon diskuteras med ett fokus på medialisering och på sitt medvetna förhållande av sig själv som celebritet.²⁰⁸

Det var dock med Andreas Nybloms avhandling *Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten* (2008) som celebritetsstudier först användes för att studera författare i Sverige.²⁰⁹ Nyblom hävdar att när bilden av kända författare har analyserats i svensk forskning har inte själva kändisskapets etablering och betydelse i offentligheten stått i centrum, utan främst frågor om kritik, forskning, historieskrivning eller vägen till den litterära parnassen ur mer eller mindre biografiska perspektiv.²¹⁰ Omdömen om författarskapet har då färgats av sig på föreställningen om författarpersonligheten och geniet har setts som förutsättningen för berömmelsen. Därmed skymms en av celebritetsforskningens utgångspunkter, anser han: att uppfattningen om berömda personers egenskaper inte är upphovet till kändisskapet utan snarare en effekt av berömmelsen.²¹¹ Vi ska ta en del utrymme i anspråk här för att diskutera Lagerlöf utifrån Nybloms studie, då Heidenstam är ett utmärkt jämförelseobjekt till Lagerlöf när det gäller ryktbarhet. De båda jämnåriga författarna hade en förbluffande likartad meritförteckning, men det finns vissa skillnader som gör att Nybloms slutsatser inte alla gånger är direkt tillämpliga på Lagerlöf.

Heidenstam vann samtidens gunst redan med debuten. Nyblom visar hur litterära eliter och journalister därefter försökte göra honom till en folkskald

Selma Lagerlöfs och Verner von Heidenstams berömmelse tog sig likartade uttryck. Båda var till exempel avbildade på frimärken.

och representant för nationella värden.²¹² Författarens läsekrets var dock relativt liten och homogen. Trots att det genom pressen skapades en stor kult kring honom som en folkets författare var han ändå primärt en kulturskald: en författare för de litterära eliterna, inte för en bred allmänhet. Nyblom poängterar att Heidenstams "personlighet och celebritet även i sin samtid ansågs överskugga" hans litterära verk.²¹³ Motsvarande var inte alls fallet med Lagerlöf. Det hände ytterst sällan att någon antydde att den offentliga bilden av henne inte stod i proportion till författarskapet.²¹⁴ Den mildare behandlingen av Lagerlöf kan förstås delvis ha berott på att pressen använde mindre storvulna epiteter om en kvinna. Bara en man kunde som Heidenstam vara en metonymi för hela nationen och Lagerlöf omskrevs med mer fackorienterade termer.²¹⁵ Hon kallades till exempel "Nordens största sagoberätterska", medan Heidenstam var "höfdingen" som talade vid nationella tillställningar och fester.²¹⁶ Därmed inte sagt att Lagerlöf inte kom att associeras med nationen. Utomlands hade inte någon samtida svensk författare så stort inflytande på Sverige-bilden. Men vid nationella fester var hon en sällsynt gäst, och hennes förhållande till det fosterländska projektet återfinns mest i hennes texter.²¹⁷

Ännu en skillnad mellan författarna var klass. Heidenstam tillhörde aristo-

kratin, men Lagerlöfs resa började på en värmländsk gård där intäkterna kom från jordbruket. En konkurs deklasserade familjen och Lagerlöf blev tvungen att försörja sig, till en början som lärarinna och, först i 35-årsåldern, som författare. Detta, som förstås var känt genom pressen likaväl som genom Lagerlöfs egna verk, kunde människor känna igen sig i. Att hon dessutom skrev om fattigdom, sjukdom, alkoholism och andra typer av social utsatthet bidrog ytterligare till igenkänningen.

Nationell ikon i all ära, men allmänheten tycks alltså ha haft svårare att ta till sig Heidenstams verk än Lagerlöfs. Under 1900-talet kunde hans försäljningssiffror heller inte mäta sig med hennes.²¹⁸ De flesta av Lagerlöfs böcker gavs ut i tiotusentals exemplar – boken om Nils Holgersson i hundratusentals – och nya upplagor kunde utkomma efter bara några veckor.²¹⁹ Som vi redan gett exempel på i denna bok var hon nästan ojämförligt brett spridd i olika samhällsskikt. Skrifterna utkom i alla former – i illustrerade utgåvor, present-, folk- och billighetsupplagor och i förkortade versioner. De ledde utlåningen på bibliotek, lästes i skolor och på universitet, upplästes i radio, höglästes i hemmen, togs upp i folkrörelser och föreningar, trycktes i dagspress, tidskrifter och veckotidningar. Somliga berättelser blev ju också film – *Herr Arnes penningar*, *Körkarlen* och *Gösta Berlings saga* var internationella succéer – eller omvandlades till teater och till och med opera. Till detta kan läggas att författaren redan vid tiden för Nobelpriset 1909 var översatt till över 20 språk.²²⁰ Hennes böcker från och med *Jerusalem II* (1902) gavs ut i minst sex länder samtidigt.²²¹ Kritiker och journalister behövde således inte, som i fallet Heidenstam, blåsa upp en bild av en folkskald när det gäller Lagerlöf – hon *var* det från och med *Jerusalem*. Att hennes verk gick hem även hos den litterära eliten minskade inte hennes berömmelse.

Nyblom kritiserar litteraturhistorikers prioritering av litteratur när de talar om kulten av författare. Han skriver att ”i litteraturhistorien döljs personkulten bakom böckerna. De litterära verken är det som litteraturforskaren *vill* ska vara betydelsefullt.”²²² I de flesta fall är det lätt att hålla med, men Nyblom ser alltså både Lagerlöfs och Heidenstams berömmelse som ”ett mått på den mediala uppmärksamheten kring dem, inte på folkets faktiska kännedom om, och uppskattning av, deras produkter”.²²³ Lagerlöfs försäljningssiffror, breda spridning och inte minst de tusentals breven till henne från allmänheten talar dock ett annat språk. Folket hade kännedom om hennes texter och de uppskattade dem. Hennes litteratur inverkade på publikens syn på henne. Därför kan

den som tar sig an att analysera Lagerlöfs ryktbarhet inte bortse från verkens betydelse.²²⁴

Enligt Nyblom kunde kulten av kvinnliga författare inte jämföras med den av Heidenstam.²²⁵ Så var det i de flesta fall, men alltså inte när det gällde kulten av Lagerlöf, som faktiskt var likartad. Författarnas jämna födelsedagar slogs upp stort i press och radio; de firades båda vid offentliga arrangemang.²²⁶ Till 75-årsdagen 1933 utgav Bonniers Lagerlöfs samlade skrifter – Heidenstams gavs ut till hans 50-årsdag. Bägge författarna fick stor publicitet vid utnämningar, inval och priser och de hade meritlistor som var förvillande lika: läseboksförfattare, hedersdoktorer, Nobelpristagare, ledamöter av Svenska Akademien. Tidningsreportage gjordes från deras hem och resor, de förekom i samma skämttidningar, avbildades av samma bildkonstnärer och fotografer, var med i journalfilmer, besvarade enkäter och uttalade sig vid andra kulturpersonligheters bortgång.

Selma Lagerlöfs omskrivna triumfresa i öst 1912, med bland annat stora fester för henne, är ett utmärkt exempel på tidens offentliga firande av en litterär celebritet. I Finland hurrade människor längsmed gatorna, diktare knäföll, skolbarn sjöng och tåget fick flera gånger stanna för att idolen skulle kunna hyllas. Pressen rapporterade kontinuerligt från hennes besök.²²⁷ Lagerlöf höll, som vi nämnt, också flera radiotal: till Sveriges folk men även till sin publik i andra länder.²²⁸ Hon var mer engagerad politiskt än de flesta tror och hon ombads att förmedla sina åsikter offentligt, skrev under petitioner, höll tal, uttalade sig i fredsfrågan och var en förgrundsgestalt som kvinnorrörelsen frekvent refererade till i frågan om rösträtten.²²⁹

Nätverket kring Selma Lagerlöf bestod av många män, men i stor utsträckning även av inflytelserika, intellektuella kvinnor. Hennes liv och karriär följdes också nära i tidskrifter som riktade sig till en bred kvinnlig målgrupp, som *Husmodern* och *Idun*.²³⁰ Nybloms Heidenstambok behandlar dock nästan enbart hur manliga litterära kottierier, kulturskribenter och andra slags journalister skapade Heidenstams celebritet i press (inte den kvinnoinriktade), reklam och radio och i viss mån intern brevväxling. I jämförelse med den kompakt manliga konstruktionen av Heidenstamkulten framstår Lagerlöfs ryktbarhet som mindre. Breddas blickfånget till att omfatta också kvinnliga miljöer och kanaler kan det konstateras att det knöts andra föreställningar till Lagerlöf än till Heidenstam, och från delvis andra håll, men att det offentliga hyllandet av författarna var jämförbart.

Nyblom kritiserar litteraturforskarens upptagenhet med det litterära etablissemanget. Istället vill han analysera ”de medier och den *publik* [vår kursiv] som gjorde Verner von Heidenstam betydelsefull”.²³¹ Frånsett redovisningar av försäljningssiffror kommer dock den empiriska publiken i skymundan, så när som på de eliter som uttryckte sig om Heidenstam.²³² Kanske beror det på avsaknad av material från allmänheten. Att så många skrev till Selma Lagerlöf har, som vi nämnde i förra kapitlet, en mängd orsaker, som läs- och skrivkunnigheten, den breda spridningen av författarskapet genom många olika medier, synen på och vanan att skriva brev, och rent praktiska faktorer som priset på porto och postförmedling.²³³ En stor del av förklaringen är även föreställningen om Selma Lagerlöf som person. Brevskrivare från alla samhällsklasser kände till henne och hon sågs som någon till vilken en okänd kunde vända sig direkt, i mer eller mindre privata angelägenheter.

Legenden växer

På euroomröstningens tid syntes Selma Lagerlöf på helsidesannonser på en förstorad 20-kronorssedel. En tår rullade ned för ena kinden och copytexten löd: ”Euron väcker känslor hos alla”. Annonsen gestaltade en sorg över en potentiell förlust av den svenska valutan, och leken med författarskapets sentimentala drag gav en extra dimension. Känslor och humana, beständiga, svenska värden ställdes mot hot utifrån. Detta ansågs Lagerlöf symbolisera i början av 2000-talet. Hur såg det ut 100 år tidigare?

Som vi varit inne på informerar brevsamlingen i första hand om brevskrivarna, men den är tillräckligt stor för att ge indikationer och upplysningar om mer allmänna föreställningar om författaren. Lagerlöfs ryktbarhet växer fram successivt och antalet brev ökar i proportion till både hennes etablering på det litterära fältet och publiciteten. Som beskrevs i inledningen finns toppar och dalar i materialet, som kan relateras till pressens rapportering från födelsedagar, Nobelpriset och invalet i Akademien. Vissa typer av reportage, intervjuer och framträdanden i medierna ger också utslag både vad gäller brevens karaktär och antal.

En första fas i karriären kan avgränsas från debuten 1891 med *Gösta Berlings saga* till år 1900, efter *En herrgårdssägen och Drottningar i Kungahälla*, men före *Jerusalem*, och vi ska dröja vid den. Fastän antalet brev inte är överväldigande under denna period tyder mycket på att Selma Lagerlöf snabbt blev ett

namn hos allmänheten, även om det mest verkar ha varit i en litteraturintresserad publik. Vi vet att hon fick ett tämligen omedelbart genomslag offentligt. Detta kan ha berott på att *Gösta Berlings saga* recenserades två gånger: dels uppmärksammades de fem kapitel som vann tidskriften *Iduns* prestigefulla och uppmärksammade tävling 1890, dels den färdiga romanen, som alltså utkom 1891. Att flera inflytelserika kritiker var negativa – framför allt mot boken – minskade inte författarens ryktbarhet, snarare tvärtom. Redan 1892 uppträder en beundrande autografjägare i brevsamlingen: ”Anser ni mig för en påflugen Sintram om jag ber om en sådan?”²³⁴ Läsare tog också tidigt för givet att beundrarpost strömmade in till författaren. I januari 1894 skriver till exempel kritikern och essäisten Urban von Feilitzen (1934–1913): ”Helt visst har Ni fått och får många sådana här brev från vildt främmande människor i anledning av er vermländska saga, er renässansroman.”²³⁵ Det ansågs uppenbarligen inte alls vara något ovanligt att skriva till en författare vid denna tid.

Med *Gösta Berlings saga* blev Selma Lagerlöf ett attraktivt namn på kulturredaktionerna, något som märks i brevmaterialet som innehåller många förfrågningar från olika tidskrifter om ett litterärt bidrag.²³⁶ Efter sin uppmärksammade debut tog Lagerlöf vara på alla möjligheter till publicering. Skisser och noveller trycktes i tidskrifter och tidningar och hon tackade ja till olika uppläsningar.²³⁷ Under den tidiga perioden får hon också många brev som innehåller förfrågningar om översättningar – till italienska, franska, holländska och engelska, för att nämna några.²³⁸

Novellsamlingen *Osynliga länkar* (1894) blev ett definitivt genombrott både hos kritiker och en bredare publik.²³⁹ Ryktbarhetsspiralen började nu gå snabbt och stadigt uppåt. Vivi Edström skriver att redan 1897 är Selma Lagerlöf ”en kändis” som ”frotterar sig med kultureliten” och har blivit ”författaren på modet”.²⁴⁰ Det sistnämnda tycks att döma av breven vara fallet även utanför kulturelitens krets.

I breven från den första fasen märks det att människor har läst om Selma Lagerlöf i pressen. De hänvisar till recensioner, artiklar eller mer allmänt till ”tidningen”. I det enda brevet från 1897 berättar en till åren kommen ”Doktor”:

Sällan tar jag tid att läsa romaner numera och uppriktigt sagt föga lust därtill, men genom en lycklig tillfällighet har jag blifvit lockad att bläddra i Gösta Berlings saga, en bok, som jag på grund av C. D. Ws recension ej alls velat titta i. Först slukade jag romanen

från perm till perm, jag gamle man stal mig att läsa den på sängen redan i soluppgången, sedan har jag grundligt studerat igenom den, och jag kommer att läsa om den framdeles åtskilliga gånger, haf hjärtligt tack för detta mästerverk, som är så ypperligt, att den stora mängden ej begriper, huru verkligen fint det är.²⁴¹

Att åtminstone bildade människor läste och lät sig påverkas av recensioner är detta brev ett exempel på. Förkortningen C. D. W. stod för den inflytelserike författaren, kritikern och akademiledamoten Carl David af Wirsén. Hans recension av *Gösta Berlings saga* var den mest nedgörande och tillhör de omdömen om romanen som fått forskare att tala om en kritikernas vingklippning av Lagerlöf vid debuten.²⁴² I pressen kom Wirsén sedermera att figurera i karikatyrteckningar där även Lagerlöf avbildades, såväl apropå den negativa recensionen som på att hon fick Nobelpriset och blev invald i Svenska Akademien.

Men det var förstås inte bara recensioner som allmänheten tog del av under de första tio åren. De kunde alltså också läsa dikter, följetonger och noveller av författaren i tidningar och tidskrifter. För många människor i de lägre samhällsskikten – inte minst på landsbygden – var det genom pressen som litteratur blev tillgänglig och med den också information om författarpersonligheterna.²⁴³ Som litterär kändis var Selma Lagerlöf förstås också föremål för personinriktad rapportering i medierna. Redan 1891 ger tidskriften *Idun* en mängd biografiska fakta om henne, till exempel att hon kommer från Värmland, bor i Falun, är lärarinna och så vidare. Även detaljer verkar brevskrivarna ha tagit till sig. Några uppger tidigt på 1890-talet att de genom pressen fått reda på Lagerlöfs planerade resor till Italien och i öst. En yngre man uppger sig vara för fattig för att kunna göra en egen resa, men vill gärna följa med Lagerlöf och hennes väninna på deras.²⁴⁴ En tredje hänvisar till ”tidningarna” när han under våren 1901 skriver att han vet att ”första delen av Jerusalem är att förvänta före jul” – med andra ord redan innan själva boken började annonseras i pressen.²⁴⁵

De flesta tidiga brev från allmänheten är personligt hållna tackbrev. Avsändarna beskriver vad i berättelserna som varit betydelsefullt för dem och de förmedlar också sitt intryck av författaren. Uttryckliga läsareaktioner behandlas i kapitel 4, men den bild av Selma Lagerlöf som uppges vara grundad på läsintyck eller andra källor är naturligtvis relevant redan här.

En tydlig föreställning i breven är att de litterära verken utgör en spegel av författarens personlighet, något som påvisar såväl författarrollens framväxt

Carl David af Wirsén läxar upp Selma Lagerlöf i en karikatyr i Puck 1908 av Edvard Forsström. Wirsén var emot att Lagerlöf skulle få Nobelpriset. Anna-Maria syftar troligen på Anna-Maria Roos.

som författarpersonligheternas betydelse i samtiden.²⁴⁶ År 1892 får Lagerlöf ett brev från en kvinna – ”C. Scholander”, av allt att döma Carin Scholander, aktiv inom teosofin – som illustrerar flera vanliga uppfattningar:

Ni har fått en stor gåva – vårda den rätt! De säger att er bok har fel – väl möjligt, ingenting är utan fel – men säkert är att den bär yttre vittne om ett naturförstående, en blick på vad som rör sig under tingens yta, och en fantasi, som visa att ni är ett av denna naturs söndagsbarn [...].²⁴⁷

Vi ser för det första att de negativa recensionerna gjort intryck. Att Lagerlöf har fått en gåva upprepas också i mängder av brev. Föreställningen om ”naturförstående” och inte minst en unik fantasi – ”siandets gåva”, som Ellen Key en gång kallade den – återkommer i många brev, liksom uttrycket ”söndagsbarn”.²⁴⁸

Något annat som ofta lyfts fram i breven är människokänedom. Etiska kvaliteter tas också ofta upp och redan från allra första början ses Selma Lagerlöf som ”god”. Flera skriver även med tanke på *Gösta Berlings saga* att författarens språk inte är prosans utan poesins.²⁴⁹ I några av de tidigare breven diskuteras också religion. Någon som skriver som Lagerlöf måste, hävdar flera brevskrivare, vara en lämplig diskussionspartner för deras religiösa frågor. Nästan alla brevskrivare tar också upp Värmland under denna fas. Avsändarna från samma region uttrycker stolthet över att vara en värmländsk ”landsman” och anser att ingen såsom Selma Lagerlöf har kunnat fånga det värmländska lynnet och landskapet. Människor från andra delar av landet uppger sig ofta ha blivit inspirerade att resa ”i Gösta Berlings trakter”, som vi berörde i kapitel 1 och kommer att återkomma till i kapitlet om läspraktiker.

År 1901, då *Jerusalem I* publicerades, markerar en ny fas i författarskapet med ett ännu större genomslag. Detta år skriver en kvinna, Signe Lagerlöf, att hon ”har äran att vara namne till Sveriges populäraste författare”,²⁵⁰ en annan ursäktar att hon skriver och besvarar, ”men Ni är inte främmande för mig, liksom Ni antagligen inte är det för någon av Skandinaviens mera läskunniga befolkning”.²⁵¹

Tilltal och författarroller

Det är värt att påpeka att ordet "saga", som så ofta – genom åren och med olika betydelser i olika tider – förknippats med Selma Lagerlöf, inte är särskilt starkt betonat i dessa tidiga brev. Uttryck som "sagoförtäljerskan", "sagens ljusa fé" och "sagodrottning" har inte slagit igenom hos 1800-talets brevskrivare. Tituleringen är istället nästan genomgående "Goda Fröken", "Bästa Fröken", "Högtärade Fröken Lagerlöf". Även "Skrifställarinnan" och "Författarinnan" förekommer. Efter 1905 ingår dock sagorelaterade tilltal allt oftare redan i brevens hälsningsfras.²⁵² Fastän kritiker under 1910-talet börjar utmana denna föreställning släpps den sedan aldrig av den brevskrivande publiken.²⁵³ En bit in i karriären kan författaren kallas "sagotant", och materialet visar att en markant liberalisering av tilltalet sker under 1930-talet.²⁵⁴ Sagoreferenser dominerar inte heller i recensioner och artiklar från den tidiga fasen, vilket det finns gott om exempel på senare, inte minst i veckopressen.²⁵⁵ Genomslaget för sagoepiteten verkar med andra ord ha varit ungefär samtidigt i pressen och hos allmänheten, men det höll i sig längre bland de senare.

De brev där avsändaren ber om hjälp inleds ibland med "Snälla fröken" eller "Snälla Fröken Lagerlöf". Brev från skolklasser inleds ofta helt enkelt "Kära Selma Lagerlöf", medan lärarinnan som tar pennan avslutningsvis mer formellt kunde tacka "Dr. Lagerlöf".²⁵⁶ Hedersdoktoratet i Uppsala 1907 ledde också till att brevskrivarna, från alla samhällsskikt, titulerar författaren "Doktor Lagerlöf", eller, med annan stavning, "Docktor Lagerlöf". Detta tilltal kombineras i många fall med andra, såsom "Kära, högt vördade Dr. Lagerlöf", "Goda Doktor Lagerlöf" och "Författarinnan Doktor Selma Lagerlöf".²⁵⁷ Ibland kan det mer formella tilltalet också kopplas till en mer känslomässig appell, som i detta brev från 1918: "Doktor Selma Lagerlöf. Drottning över våra hjärtan!" eller "Vördade, beundrade, Rara Doktor Selma Lagerlöf".²⁵⁸

Breven är ungefär lika många från kvinnor och män även under den tidigaste perioden. Oftast hör dock avsändarna till borgerliga skikt eller en bildad medelklass ("lärarinna", "Doktor", "bruksegare", "medicine licenciat"), vilket talar för att det ännu inte hunnit bli någon stor brevrespons från läsare i folk-rörelser och i skolan. Ett brev från 1901 är ett tackbrev från en dotterdotter till Erik Gustaf Geijer, som inte kände Selma Lagerlöf, men på avstånd var släkt.²⁵⁹ Men det finns också redan nu ett antal avsändare från lägre samhällsskikt, en tendens som kraftigt ökar med åren.

I breven från hjälpsökande finns det ofta en intimitet, eftersom brevskrivarna berättar om sin livshistoria och sin utsatthet. Samtidigt understryks avståndet mellan den upphöjda författaren och den som ber om hjälp: ”Jag känner mig i detta ögonblick som en lite skolpojke. Han står utanför dörren till sin lärares bostad och vet inte om han vågar att ringa, eller han skall åter gå sin väg.” Så inleds ett brev från en ung man som ber Lagerlöf läsa hans romanmanuskript. Att döma av nästa brev fick han tydligen svar, redan inom två veckor. Även i detta brev är det stora avståndet mellan avsändaren och mottagaren betonat: ”Högtärade Författarinna! Drottningen har gifvit sin hand att kyssas, af en tiggare. Säg mig, hur ska han kunna kläda sin tacksamhet i ord?”²⁶⁰ Detta brev är också ett bra exempel på att brevskrivarna ger sina brev litterära drag, gestaltar dem i karaktärer, skriver om sig själva i tredje person och använder bildspråk, som diskuterades i föregående kapitel. Kontrasten är stor till andra brev, där brevskrivare inte framhåller avståndet i social status, utan vänder sig till Lagerlöf som om hon vore en bekant person:

Fröken Selma Lagerlöf!

Hjertevarma lyckoönskningar på 50 årsdagen! – Min lilla dotter Margaretha blir nio år den dagen. Som gåfva skall hon få en docka som kan ”blunda”. Jag kunde ej få ett namn till henne, men så kom Svenska Morgonbladet i lördags och påminde mig så lifligt om Selma Lagerlöf. Ja, Selma skall ju dockan heta.²⁶¹

Inte alla gratulationsbrev är så frimodiga som detta. Många ber istället om ursäkt för att de stör Selma Lagerlöf med ytterligare en gratulation från en okänd.

Brevens hälsningsfras ger tillsammans med den syn på författaren som framträder i breven en bild av vilken ”Selma Lagerlöf” man riktar sig till, med andra ord i vilka olika roller författaren framträder. Brevskrivarna riktar sig taktiskt till den Selma Lagerlöf som kan främja deras ärende, om det finns ett specifikt sådant: till lärarinnan om du är lärare, till författaren om du vill ha ett manuskript bedömt.

Sagoberätterskan är en annan roll än diktardrottningen, som anspelar på Lagerlöfs litterära framgångar och berömmelse. När brevskrivarna gestaltar Lagerlöf som sagoberättare är det en gestalt besläktad med den berättare som framträder i *Gösta Berlings saga*: ”Sägner har jag från barnkammaren, där de små sutto kring sagoberätterskan med det vita håret; eller från stockelden i stu-

gan, där drängar och torpare sutto och språkade.”²⁶² En liknande gestalt finns också i ”Den heliga natten”, en av berättelserna i *Kristuslegender*: ”Jag kan ej minnas annat, än att farmor satt och berättade och berättade från morgon till kväll, och vi barn sutto stilla bredvid henne och hörde på. Det var ett härligt lif. Inga andra barn hade det som vi.”²⁶³ I båda dessa fall finns det muntliga berättandets närhet mellan publik och berättare. Det är denna nära relation till lyssaren/läsaren som rollen som sagoberättare syftar på, inte bara att Lagerlöf skulle skriva i sagogenren. Så här beskriver en läsare denna relation:

Det är som om Ni blott sutte och berättade vid brasans fladdrande
sken för några kära vänner. Men allt eftersom Ni berättar, så blir
den diktens vävnad Ni spinner allt underbarare och färgrikare.
Man flyttar omedvetet sin stol lite närmare berättarskan för att
kunna fånga den djup glansen i hennes blickar och följa minspelet i
hennes skiftande anletsdrag.²⁶⁴

I många brev tilltalas Lagerlöf som en sagoberättare utan att det på detta sätt underbyggs med en läsoplevelse. Det fungerar då snarast som ett formelartat epiteta, med bakgrund i hur hon presenterades i pressen. De senare breven kan ibland helt enkelt inledas med tilltalet ”Kära sagotant”, något som idag kanske skulle uppfattas som förminskande men som läsare fortfarande på 1930-talet kunde tillåta sig att rikta till en upphöjd författare och Nobelpristagare. Andra varianter på ”tant”-tilltalet förekommer också, såsom ”Bästa Tant Lagerlöf” eller ”Bästa Tant Selma Lagerlöf”.²⁶⁵ Ofta rör det sig då, som i detta fall, om yngre brevskrivare: ”Förlåt en liten flicka från Jämtland”.²⁶⁶ Även i de fall då hälsningsfrasen är mer formell kan ”tant” förekomma som tilltal i brevet: ”Och nu tänkte jag skriva till tant och höra, om jag på något vis kunde få eller få låna en slant av tant”, skriver en 17-årig yngling som råkat i ekonomiska bekymmer.²⁶⁷

Tant-tilltalet är en variant av många slags förtroliga tilltal i breven och kommer att exemplifieras och diskuteras ytterligare i kapitel 4 om läspraktiker. 1922 kommer ett 24 sidor långt brev från en lärarinna i Kumlatrakten. Brevet berättar i litterariserad form om avsändarens liv. Inspirerad av Elsalill i *Herr Arnes penningar* uttrycker hon sig: ”Nu skriver hon till någon, som hon vågar tala ut sitt hjärtas sorg och glädje till – Selma Lagerlöf! – Stora syster vågar jag ej skriva så här till. Hon skulle ej förstå mig.”²⁶⁸ En aspekt av det intima

som retoriskt kan kopplas till olika tilltal och författarroller är således Selma Lagerlöf som någon man kan skriva till om sådant man inte kan tala med andra om. En annan vanlig variant av förtrolighet är att brevskrivaren ger uttryck för att vara sedd av Lagerlöf: "Under det jag läst Frökens arbeten, har känslan av, att det just är mitt sjäsliv som Fröken skildrat, så starkt fått makt över mig, att jag ej kan låta bli att skriva."²⁶⁹ Brevskrivarna prövar olika sätt att etablera förbindelser mellan sig själva och adressaten. Många brevskrivare använder sig av tankefiguren att även om de är obekanta för henne, är hon bekant för dem. Närheten kan också etableras på andra sätt än genom fiktionen, exempelvis genom att Lagerlöfs röst hörts på radio: "När jag hörde Doktor Lagerlöfs röst i radion, kom det över mig en längtan att vända mig till Doktor Lagerlöf, enär jag är en fattig men ordentlig flicka", står det i ett brev 1933.²⁷⁰ Det är också vanligt med påpekanden att deras livsberättelse skulle passa i en kommande bok av författaren, en indikation på att Lagerlöfs texter upplevdes som hämtade ur en verklighet nära deras egen, men också ännu ett tecken på att man gärna berättade om sådant som passade ihop med upplevelser av de litterära verken.²⁷¹

Andra slags relationer kan etableras genom likheter eller ett slags metaforiskt släktskap. Ett brev inleds genom att först betona ojämlikhet och asymmetri, därefter släktskap:

Som talgljuslågan är till solen, som ogräset till rosen, som sandkornet till berget ... så känner jag mig i förhållande till Eder, då jag nu efter lång tvekan äntligen vågat skriva dessa rader. Jag är fattig och obildad, utan examina och framtid, men jag har vackra tankar, som söka en lämplig dräkt. Alla, som tänka vackert, tycker jag äro på något vis släkt, man nalkas varandra utan presentation. Förlåt min djärvhet. I vår demokratiska tid äro ju skrankorna överkomliga, blott man besjålas av rätt anda. Den tror jag, att jag har. Ni får själv döma. Det finns enligt min mening endast ett verkligt släktskap, det stora adelskapet: Godheten.²⁷²

Trots brevskrivarens obetydlighet, understruken i de inledande liknelserna, finns det ett släktskap i godheten som förenar människorna över klassgränserna. Alla som tänker "vackert" är dessutom släkt, så det tycks finnas ett estetiskt släktskap utöver det moraliska. En annan typ av släktskap som retoriskt kan

upprättas är ett mellan brevskrivarens erfarenheter och författarens biografi. En fattig man vars familj splittrats av emigration till Norge och USA ber om pengar för att få återförenas med sin mor som han inte sett på 20 år. Han skriver: ”Ni får tänka hvad ni vill om mig men nöd bryter lagen, å i min nöd falt min tanke på eder, jag tror ni vet hvad det är å längta efter sina kära gamla.”²⁷³ Han förefaller syfta på Lagerlöfs egna erfarenheter av att ”längta efter sina kära gamla”, det vill säga en biografisk bakgrund, något vi kommer att gå in på djupare i nästa kapitel.

Många av de bilder av författaren som publiken till en början förmedlar blir snart etablerade. De dyker upp om och om igen längre fram i brevkronologin. Det allra tydligaste genomgående inslaget i föreställningarna om Selma Lagerlöf är just den goda och empatiska medmänniskan med förmåga och vilja att hjälpa på olika sätt. En annan mycket tydlig ingrediens i Lagerlöfbilden är den som har att göra med hennes inflytelserika roll på det litterära fältet. Kombinationen av dessa bilder är naturligtvis förknippad med de många breven om ekonomisk hjälp och annat hjälpsökande som vi nämnde i inledningen. Det måste beaktas att den som vill ha något anknyter till och förstärker delar av Lagerlöflegenden som passar deras sak, något som givetvis kan innebära att brevskrivarna framställer författaren i mer positiv dager än den publik som inte skrev till henne.

I det följande ska först ges några exempel på Lagerlöfbilden när det gällde brevskrivare som sökte sig till Selma Lagerlöf i egenskap av ett slags mecenat, eller rådgivande mentor, och de som vill ha ekonomiskt stöd för att kunna studera. Därefter sägs några ord om mer allmänna brev om ekonomisk hjälp skrivna i förhållande till Lagerlöfbilden. Dessa brev utgör emellertid en så pass stor del av brevsamlingen – drygt en tredjedel av hela materialet – att de kommer att behandlas med fördjupat perspektiv i nästföljande kapitel.

Hjälp med författarkarriär och utbildning

Av den första lilla upplagan av / 1924 hade jag den / äran översända ett exemplar. Jag tänker be er om något och är det fantasi eller förmåtet – förlåt! Jag föreställer mig att det kommer förläggare och alla slag av människor till Eder. Vid lämplig tillfälle föreställer jag mig att Fröken Lagerlöf tog fram boken och sade: ”Se på den här!”²⁷⁴

Brevsamlingen utgör som sagt en provkarta på de möjligheter som växte fram under den tid Selma Lagerlöf verkade. En sådan som syns i breven var att människor i lägre samhällsskikt, både kvinnor och män, började sträva efter (ut)bildning och karriär och att de hade ambitioner att som individer själva uttrycka sig professionellt genom konst, litteratur och journalistik. Exemplet ovan är representativt för en mängd andra brev i denna kategori. I dessa brevskrivares ögon var Selma Lagerlöf någon som kunde hjälpa dem på vägen eftersom hon var lärarinna och författare, med en inflytelserik position i det litterära fältet, med stora nätverk och dessutom förmodades vara förmögen. Hon skulle säkert också kunna förstå brevskrivarna eftersom hon själv hade gått från en enkel landsortslärarinna till toppen av parnassen och till och med fått Nobelpriset. Denna arbetarhustru, vars brev är från Södertälje 1924, vågar skriva och be Selma Lagerlöf om en tjänst. Den rör hennes eget skrivande, som hon visar för Lagerlöf trots att hennes klasstillhörighet uppges ha hållit henne tillbaka tidigare:

Ärade författarinna,

Undertecknad frågar vördsamt om i vill vara av den godheten att hjälpa mig. Jag har redan från barndomen skrivit och författat, som jag bara är ett arbetarbarn och nu en arbetarhustru så har jag aldrig vågat tänkt på att framlämna något av mina arbeten, men så gjorde jag bekantskap med en lärarinna. Hon fick läsa en del av mina arbeten och rådde mig att lämna fram dem. [...] Var så vänlig och gör mig den stora hjälpen att läsa igenom ett av mina arbeten och om möjligt hjälpa mig.²⁷⁵

Mindre än hälften av materialet i breven som rör hjälp med konstnärlig karriär är från kvinnor, trots att de är överrepresenterade när det gäller andra typer av brev om hjälp. I kapitel 7 diskuteras breven från aspirerande författare i ljuset av Lagerlöfs svar till dem. Det följande ger några exempel på brev som adresserar Lagerlöfs yrkesroll(er) genom nedslag i brevsamlingen från framför allt 1915, året efter att hon tog plats i Svenska Akademien och då hennes stjärna står i zenit. Så här skriver en man från Kristianstad som vill ha ekonomisk hjälp att ge ut dikter:

Tillhörande den stora men fattiga kår, som i alldeles särskild grad ägnat Eder sin varmaste kärlek och beundran, vågar jag vända mig till Eder i mitt livs viktigaste angelägenhet. Som synes av bifogade brev, gäller det utgivandet av en samling dikter, en sovråd bråkdelen av ett livs tanke – och känsloliv. Det är min käraste dröm, som kunde bli verklighet, om blott någon ville träda hjälpande emellan.²⁷⁶

Som i så många av breven är överdriften och känslsamheten slående: ”mitt livs viktigaste angelägenhet”, ”min käraste dröm”. Bönen om hjälp gäller inte akut överlevnad utan om att kunna nå framgång på en självvald yrkesarena. Brevskrivaren väddar till kollegialiteten – en eventuell gåva ses troligen som ett erkännande från en etablerad förebild i samma ”kår”.

Flera andra brev det året handlar även de om att få bidrag till en publicering som förlaget vill ställa upp på men inte tycker sig kunna stå risken för. Författaren och journalisten Viktor Myrén (1883–1941), som Lagerlöf uppmuntrat och hjälpt sedan den 2 juni 1910 och fortsätter att stötta på olika sätt i decennier, skriver 1915 att hans bifogade ”konkreta berättelser på värs ur allmogelivet” tilltalat en direktör på A.V. Carlsons bokförlag. Denne ”tycker särdeles mycket om dem, men han säger att han ej kan utgiva dem på några andra villkor än att jag kan skaffa borgen för tryckningskostnaderna i tillfälle boken ej skulle gå”.²⁷⁷ Selma Lagerlöf tycker uppenbarligen att boken är lovande, för hon skriver under borgensförbindelsen. I tackbrevet från Myrén kan anas att förläggaren har känt ett sting av skam över att författaren tillfrågats:

Min förläggare ber att få påpeka att det här inte är något utpressningsförsök varken mot författaren eller borgenären. Det är bara mera för formens skull för att ha något att visa aktieägarna av förlaget då det ett par gånger visat sig att värs kunnat gå med förlust. Han liksom jag har en fullständig tro på att ”Spinnrockskvällar” ska lyckas finna sin publik.²⁷⁸

I ytterligare ett tack ger också denna författare prov på den typiska känslsamhet som präglar breven. Efter en och en halv brevsidas tacksägelser och smicker lyder slutklämman: ”Det känns som jag nu fått förmågan att tala – efter att ha varit stum i många år. Med största högaktning [...]”

Fastän brevskrivarna med författarambitioner inte alltid ber om ekonomisk

hjälp är det alltid något de vill ha. Ett exempel på det är Selma Lagerlöfs goda namn som världsberömd författare och akademiledamot. Några vill förstås använda namnet i anslutning till utgivningen av sina verk. En man som skrivit om sin hembygd skriver till exempel: "Det skulle vara glädjande för mig, om jag i förordet till mina böcker finge offentligt tacka Er för ev. hjälp och Ert intresse för hembygdssaken."²⁷⁹

Något okänslig för kritik är en man som tidigare skrivit till Lagerlöf och som nu författat en hyllningsdikt till henne. Dikten har han både tillsänt henne och läst upp inför badsocieteten i Strömstad i samband med författarens 50-årsdag. Han vill trycka dikten och få hennes åsikt om företaget. Dessutom begär han ett möte, eftersom han planerar att skriva en studie över *Gösta Berlings saga*.²⁸⁰ Selma Lagerlöf svarar inte, men mannen hör av sig på nytt. Nu får han respons. Men av hans något rafsiga – och svårlästa – svar framgår att Lagerlöfs brev inte verkar ha innehållit ett spår av uppmuntran:

Med tack för brevet, får jag meddela att jag inte kommer att låta trycka hyllningsdikten, då jag ser att D:r Lagerlöf avråder mig. Emellertid undrar jag om det kunde passa att trycka dikten, utan angivelse av att den skrivits till 50-årsdagen, som inledning till min studie över Gösta Berling. [...] Som jag ser att D:r Lagerlöf inte önskar läsa min studie i manuskript, vågar jag dock hoppas, att det skulle intressera D:r Lagerlöf att läsa den då den utkommit i tryck, och beder jag i så fall att få sända den med tillägnan. [...] Jag vågar icke tro, att jag mäktar med att tränga till djupet av den underbara trollsö, som heter Gösta Berlings saga, men jag skall med hänförelse med uppbyggande av all min förmåga skriva om min älsklingsbok, och sedan får ju publik, kritik, och D:r Lagerlöf själv bedöma, i vad mån jag lyckats [...].²⁸¹

Det är tydligt att Lagerlöf – som helst brukade undvika konflikter – inte tvecade att uttrycka sig rakt på sak till efterhängsna brevskrivare.

Annars tog de som skrev vanligtvis omdömena på djupaste allvar – inget att förundras över, med tanke på Lagerlöfs position. En stockholmare i 40-årsåldern skriver ett tackbrev för att författaren har läst och kommenterat hans dikter:

Undertecknad får härmed till Eder frambära ett värdsamt tack för Edert vänliga bref med anledning af mina "Ungdomsdrömmar". Jag är uppriktigt ledsen öfver att jag ej nedlagt nog omsorg med det tekniska och formella vid utarbetandet af mina dikter, men jag lofvar att nästa gång icke bryta mot formens och versmeterns lagar.²⁸²

Det går inte att ta miste på den sårade tonen. Tacket är dock förenat med en viss revanschism: "Mina poemer hafva trots bristfälligheterna i nämnda hänseende dock mottagits med uppmuntran och öfverseende af kritiken."

Andra anför att de har svårt att själva bedöma sin förmåga. En far tror att hans dotter har författarbegåvning, men sänder ett av hennes alster för att få en bedömning av om han har rätt, och i en försändelse med ett maskinskrivet manus på 90 sidor om oäkta barns ställning skriver en stadsfiskal till "Högädla Doktor Selma Lagerlöf":

Då jag, själv 'oäkting', i alla tider intresserat mig mycket för denna fråga, har jag nu manuskriptet färdigt till ett arbete: 'OÄKTPOJ-KEN' med följande motto: 'Vart taga alla små, rara barn vägen, och varifrån kommer alla ohyfsade människor?' – Det skulle vara något av: "jag anklagar".

Då arbetet är mitt debutarbete, är jag givetvis, trots min vana som polistjänsteman att skriva om allt möjligt i protokollform, allt för okunnig och oerfaren för att litterärt och språkligt kunna bedöma detsamma.

Förlåt att jag då, erinrande mig alla de tusenden små, doktorn med sin skrivkonst förut förskaffat glädje, kom att tänka på Eder.²⁸³

Att skrivandet vid denna tid kunde vara en ingång till en bättre tillvaro visas i en längre brevväxling, initierad av en kvinna som suttit i fängelse och som sedan haft det besvärligt med fattigdom, sjukdom och svåra arbetsförhållanden. I sitt första brev ger hon en gripande bild av hur litteraturen kan verka frigörande:

Det var i fängelset jag först gjorde bekantskap med D:r Lagerlöfs böcker, och det var en stor glädje varje gång jag fick tag i en av

Kristianstad den 16 april 1929.

Doktor Selma Lagerlöf
Mårbacka.
Sunnø.

Jag vet nu inte om D:r Lagerlöf påminner sig undertecknad, men med förhoppning att så är, dristar jag mig att än en gång besvärta allas vår frejdade författarinna.

I vart fall bör jag kanske dock nämna, att D:r Lagerlöf var vänlig nog, att år 1924 till Tidevarvet insända några av mig skrivna små skisser, vilka dock refuserades av tidningen ifråga och sedermera av mig utgavs i en liten broschyr, som bar titeln: "Eland livets fälgropas". Den där fattiga lilla skriften rönt dock förtärlighet hos allmänheten, och har utgått i 3 upplagor på sammanlagt 7000 exemplar. Det var under höstens tunga tryck jag den gången skrev, och nog har det varit blista tider att genomleva även sedermera, men - jag tror, att jag i närvarande stund vågar säga det jag i viss mån vunnit seer.

År 1927 startade jag - under mycket små omständigheter och betydlig skuldsättning - en skrivtryckeri här i Kristianstad, samtidigt som jag ju fortsatte att skriva en och annan artikel i ortspressen. Detta företag har verkligen lyckats öfver förväntan. Nog har jag ännu tyngande skulder att dragas med, men jag har mycket arbete, och vågar nästan börja att se framtiden an med en smula av den sinneare, som jag under fattigdom och sjukdom, så länge saknat.

Senaste julen gjorde jag ett försök med utgivande av en liten jultidning för dessa bygd. Den blev välvilligt mottagen, men, till följande tryckeriets oförsvarliga säll med leveransen, fick jag upplagan endast några dagar före jul, med den följd, att hela upplagan icke hann säljas. Därför blev det någon förlust för mig, istället för den smula vinst som jag hoppats på. Men - mötgång är jag trånad uti. Ännar att göra om försöket nästkommande jul från annat tryckeri.

Frikigast var, att, efter korrekturläsningen, genom tryckeriets åtgärande, ett par svårare tryckfel kommit med i publikationen. Jag tar mig friheten att seps överlämna ett exemplar av "Jultankar", ifall D:r Lagerlöf villas öfvela några minuter på dess genomläsande, - eller rättare - på dess genomgående.

Jag kommer nu till anledningen av denna skrivelse, inte håller för tidigt, efter denna långa prolog!

K.F.F. härskades (Kristianstads Frivilliga Fattigvårdsförening) kommer att under mitten av nästkommande maj månad fira sin 35-åriga verksamhet med anordnade av "De Gamlas dag". Vid detta tillfälle kommer föreningen ifråga att utgiva en minnes- och festskrift, och jag har ännu inte att redigera densamma samt svara för eventuellt behöfliga bidrag till textinnehållet. Jag håller ju på att "våra" i alla 35 årsberättelserna. Tidningen kommer att få titeln "De Gamlas Dag 1929".

Nu ville jag härmed framställa en vördsam fråga. Ville inte D:r Lagerlöf vara så vänlig att, - för det behjrtansvärda ändamålet samlandet av medel till K.F.F:s verksamhet bland gamla och fattiga, - skriva någon liten tillfällighetsartikel, eller också ge oss rättighet att använda någon påseende "bit" ur redan utgivna verk av D:r Lagerlövs talrika arbeten! Jag skulle i så fall vara djupt tacksam, och K.F.F. härskades, dess skulle desslides känna stor tacksamhet.

Det är djärvt, rysligt djärvt, att våga komma med en dylik anhållan, det vet jag till fulla, men - i förut prövat medvetande om D:r Lagerlövs varma godhjärtighet, har jag vågat försöka. Jag vore ju själv närligen tacksam att manast erindas aver å detta "anfäll", för att där- efter kunna planera tidningens volym m.m.

Tillig min framfusighet! Beder av hjärtat,
Med vördsam tillgivenhet och utmärkt högaktning

Sofia Abrahamson
Journalist.

Äd: endast Kristianstad.

Det sista brevet
från Sofia Abra-
hamsson, som
började skriva till
Selma Lagerlöf från
fängelset och som
senare blev jour-
nalist.

dess. "Jerusalem" läste jag två gånger och - då kände jag icke att jag var i fängelse, utan tyckte att jag levde med i bokens händelser och den mystik som påstås följa D:r Lagerlöfs författarskap tilltalar varmt mitt sinne.²⁸⁴

I hemlighet har kvinnan skrivit självbiografiska texter som hon skickar till Lagerlöf för att få ett omdöme. Kan de publiceras, tror författaren? Kvinnan får 50 kronor av Selma Lagerlöf, som lovar att hjälpa henne med publiceringen. En av skisserna publiceras också i *Tidevarvet*, men bara en, och kvinnan skriver till Lagerlöf för att få veta varför de andra refuserades. Så småningom lyckas hon ge ut de resterande texterna själv, och de blir en framgång. Kvinnan

startar en skrivbyrå och börjar frilansa i landsortspressen. Det sista brevet som Lagerlöf får är skrivet på maskin och undertecknat "Sofia Abrahamsson, Journalist".

Breven med litterära försök kan sammantagna sägas andas högaktning och ödmjukhet, stundom även en viss övertro på den egna förmågan. Nästan alltid verkar det ha funnits en baktanke med kontakten: ett förlag vore kanske mer benäget att anta ett manus om Selma Lagerlöf berömt det? Uppenbarligen verkar författaren ha tagit förfrågningarna på största allvar. Uppfattade hon att någon hade talang uppmuntrade hon vederbörande och kunde alltså även ge ekonomiska bidrag till publicering.

En sådan lovande person var den sedermera berömde modernistiske konstnären och författaren Gösta Adrian-Nilsson (1884–1965), GAN kallad, som tar kontakt med Selma Lagerlöf första gången när han är 29 år. Han kom från mycket fattiga förhållanden och var uppväxt i Lund, i ett område som inte för inte kallades Nöden. Lagerlöf kan knappast ha känt till honom när han skrev, även om han haft en första utställning på Lunds universitet 1907 och gett ut två diktsamlingar och ett par samlingar med berättelser.²⁸⁵ Den 30 maj 1913 skriver Adrian-Nilsson till Lagerlöf från Berlin för att försöka förmå henne att köpa en bifogad akvarell med en illustration han målat till *Gösta Berlings saga*:

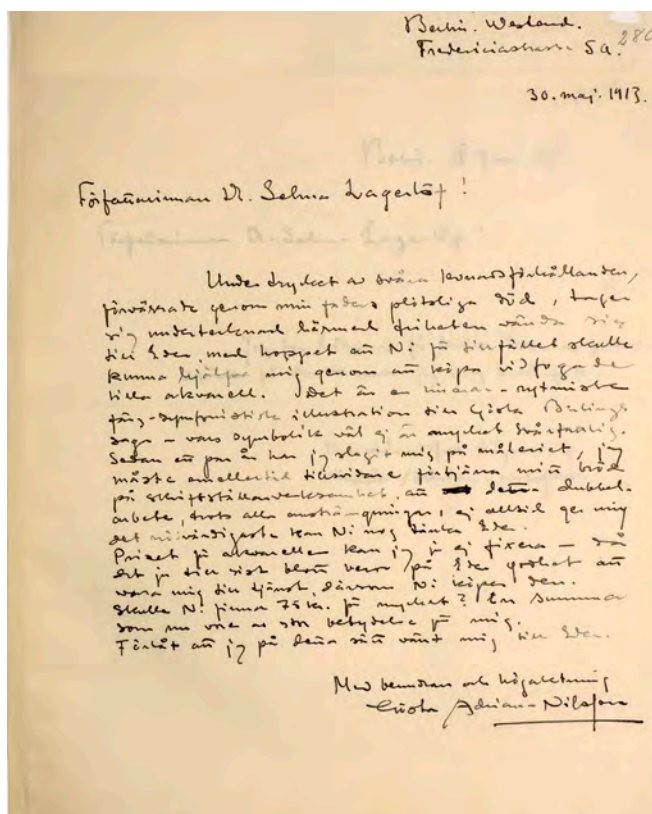
Författarinnan Dr. Selma Lagerlöf!

Under trycket av svåra levnadsförhållanden, förvärrade genom min faders plötsliga död, tager sig undertecknad härmed friheten vända sig till Eder med hoppet att Ni för tillfället skulle kunna hjälpa mig genom att köpa vidfogad liten akvarell. [...] Förlåt att jag på detta sätt vänt mig till Eder.

Med beundran och högaktning

Gösta Adrian-Nilsson

Adrian-Nilsson berättar i brevet att han sedan ett par år försöker sig på att leva som konstnär och att han för sin försörjning arbetar som skribent. Han kan inte "fixera" priset på sin akvarell, skriver han, men frågar: "Skulle Ni finna 75 kr. för mycket?" Det gjorde inte Lagerlöf. I ett brev den 10 juni tackar han "av fullaste hjärta för de 100 kr. jag idag mottagit". Förmodligen såg Lagerlöf potential i akvarellen, och blev kanske också förtjust i motivet. I juni året därpå, alltså från Berlin, skriver Adrian-Nilsson igen och blev antagligen inte

Selma Lagerlöf
fick flera brev från
konstnären och
författaren Gösta
Adrian-Nilsson,
känd som GAN.

lottlös, ty till jul det året skickar han ett julkort med ett egenhändigt motiv. Konstnären ber under 1915 om ytterligare bidrag, nu för kostnader i samband med en utställning han ska ha i Lund, och som han hävdar ”kommer att bli avgörande för min framtid”. Utställningen genomfördes och Lagerlöf var bjuden på vernissagen, men åkte inte dit. Adrian-Nilsson var rätt nöjd med den: ”det konstnärliga resultatet av denna utställning kan jag ej klaga på / ehuru jag delvis både av kritik och publik blivit utsatt för stenkastning”. Han frågar i det brevet om Lagerlöf också kan skicka en gåva till hans fattiga mamma. Det framgår inte om modern fick pengar, men av ett tackbrev framgår att hon i varje fall fick en bok. Det sista brevet från konstnären är avsänt den 30 augusti 1922. I brevet om resan bad han om 100 kronor men tackar senare för de 50 han fått som bidrag till Frankrikesresan: ”För dem hade ni gärna fått en teckning – men det var iallafall vänligt av er att göra som ni gjorde.”

1924 blir Selma Lagerlöf kontaktad av en annan talang, Gerda Ghobé, författaren till många barnböcker, bland andra till de populära om Anne-Vildkatt, skrivna under 1940-talet. Hon tillhörde de författare som Lagerlöf stöttade mer kontinuerligt och hade kontakt med en längre tid. Det första brevet från Ghobé är daterat 1924 och det sista 1936. Totalt rör det sig om 36 försändelser.²⁸⁶ Breven från Ghobé är utförliga, påträngande och känslösvallande med långa kärleksförklaringar. De innehåller böner om bedömningar av manuskript och om pengar, och om att få komma och hälsa på eller om att kunna få en plats på Mårbacka. För den som läst breven är det inte konstigt att Selma Lagerlöf i ett brev till Valborg Olander hävdar att Gerda Ghobé gav första impulsen till den kanske obehagligaste karaktären i författarskapet: den intriganta och påträngande Thea Sundler, som axlar en av huvudrollerna i trilogin Löwensköldscykeln (1925–28).²⁸⁷

Av ett brev som diskuterar gåvor och taxering från den 22 april 1926 framgår det tydligt att Lagerlöf själv mycket medvetet stöttade personer med periodiska gåvor och Ghobé hörde till dem. När en ny taxeringsordförande i Karlstad hör av sig för att be Lagerlöf göra en lista över dem hon underhåller med pengar blir hon brydd: ”Det är mycket orätt av staten att beskatta periodiska understöd”, skriver hon i ett brev till Valborg Olander och fortsätter:

[De] massor som gå under namnet ålderstigna lärare är inte gott att ge adresser på. Jag funderade på skarpen och slutet blev, att jag ringde på till den nye ordföranden och sa att om skatt ska utkrävas

av de fattiga stackare, som jag lämnar understöd, vill jag hellre stryka dem från min lista och betala skatten själv samt anhöll om att få deklarationen åter. [...] Inte kan jag låta Titti Borg eller fru Ghobé eller Abdon Furuhage skatta för deras små gåvor.²⁸⁸

Selma Lagerlöf hjälpte också vissa studiebegåvade ungdomar ekonomiskt. Detta skapade många rykten, så det var inte bara genom pressen människor hämtade sina föreställningar om Lagerlöf. Så här motiverar en ung stockholmare med författardrömmar sin bön om ett lån på 100 kronor: ”Författarinnan som jag hört omtalas såsom varande ett föredöme af godt exempel, i godhet, hjälpsamhet, och hoppas därför erhålla detta lån.”²⁸⁹

Under 1915 utgjorde breven om ekonomisk hjälp gott och väl en fjärdedel av brevsörden från allmänheten. De personer som Lagerlöf skänkt pengar återkommer ofta och vill ha mer; har hon nekat att ge händer det att hon får ännu ett, ibland skuldbeläggande, brev. En student som bett om ett lån för att kunna fortsätta sina studier har fått ett avböjande besked. I ett nytt brev meddelar han att nu måste han ta ett arbete vid sidan av studierna. För att möjliggöra detta ber han ännu en gång om ett lån:

Det gjorde mig så ledsen, att fröken ej var i stånd att bevilja mig ett litet lån för fortsättandet av mina studier. Det var ju ej gott att veta, att fröken redan hade studenter att hjälpa. [...] Jag skriver detta brev utan att mamma vet om det. Hon har blivit så ledsen sedan hon på många håll försökt skaffa mig de erforderliga pengarna utan resultat. I hopp om att fröken ej ska bli ond på mig ville jag nu fråga om fröken ville vara god låna mig en 30 à 40 kr., vilken summa jag skulle använda för att köpa mig en överrock, för att kunna skaffa mig en plats.²⁹⁰

Selma Lagerlöf tilltalas om inte anklagande så åtminstone besviket: hon gestaltas i brevet som en modersfigur som av omsorg borde vara benägen att bistå den unge mannen med åtminstone en värmande rock.

Somliga av dem som kontaktade författaren var förstås människor med en psykisk problematik. En förskräcklig händelse gör sig påmind detta år. Den rör en student, som Lagerlöf bistått med pengar under en längre tid och växlat flera brev med. Han begår självmord. Folkskoleseminariet där mannen

studerat känner till att författaren stöttat honom och rektorn skriver till henne. Men hon får även ett brev från studenten själv:

Fröken Selma Lagerlöf,
När ni läser det här är jag död. Har gjort det själv. Ni får förlåta
mig, jag kan inte leva längre. Eder NN²⁹¹

Selma Lagerlöf måste ha blivit förfärad. Mottagaren av ett brev som detta har givetvis varit mycket betydelsefull för avsändaren – vederbörande har närmast getts rangen av en närstående.

Att bli hjälpt av en sådan berömdhet som Lagerlöf gjorde förstås ett djupt intryck. De personer hon hjälpte eller vars brev hon besvarade skrev ytterligare brev och berättade detaljrikt om sina liv; de invigde henne i mycket privata omständigheter. Men hur många hade hon tid, möjlighet och lust att hjälpa och engagera sig i?

Den goda välgöraren

1950 skrev Charles Dickens en artikel i *Household Words* med titeln ”The Begging-Letter Writer”. Författaren av tiggarbrev känner han bättre än någon annan, skriver Dickens, eftersom hans hem i 14 år varit ett ”Receiving House” för sådana.²⁹² I artikeln både kritiserar han och parodierar dem som skickade tiggarbrev till honom. De framställs alla som rånare och bedragare, vilka uppger sig ha fallit offer för de mest ”häpnadsväckande” händelser. En kaskad av exempel på deras metoder radas upp.²⁹³ Dickens, som ju är känd för sitt sociala engagemang, slutar med att konstatera att de som är fattiga på riktigt aldrig skulle skriva sådana brev, ”inget kunde vara deras vanor mer främmande”.²⁹⁴ Därför, menar han, måste han och alla andra mottagare av denna typ av falska böner göra sig döva för tiggarbreven så att verksamheten upphör.²⁹⁵

I likhet med Charles Dickens hem kan Selma Lagerlöfs alltså beskrivas som ett slags *receiving house* för brev med böner om hjälp. Drygt en tredjedel av breven från allmänheten innehåller en bön om pengar: gåvor, lån, borgensåtaganden. Över hälften av dessa är författade av kvinnor (cirka 60 procent), till skillnad från Dickens brevskrivare som verkar vara en homogent manlig grupp. Och i Lagerlöfs fall verkar det inte alls huvudsakligen ha varit fråga om bedrägerier. Ibland kan det förstås antas att brevskrivare använder sig av

några av de metoder som Dickens hänar i sin artikel, men i de flesta fall är skillnaderna påtagliga. Många faktorer talar tvärtom för att brevskrivarna redogör för någorlunda autentiska förhållanden i Lagerlöfs fall – handstil, språk, brevpapper, adressen, beskrivningen av omständigheter och hur de relaterar till den sociala kontexten. Obemedlade svenskar i Sverige, drygt 50 år efter Dickens artikel, skrev helt enkelt sådana brev.

Men är då breven om ekonomisk hjälp ovidkommande för forskningen, eftersom ingen tagit sig an dem? Nej, när det gäller karaktären av Selma Lagerlöfs berömmelse och de föreställningar människor hade om henne kan de rent av vara den mest upplysande materialgruppen i hela brevsamlingen, menar vi. Som ska visas i nästa kapitel, vilket helt ägnas åt dessa brev, informerar de också om hur Lagerlöflegenden taktiskt aktualiseras i breven och hur den socialhistoriska situationen inverkade. Redan att kategorin existerar och är så omfattande upplyser om att det i bilden av författaren ingick att Lagerlöf för det första hade råd att ge, att hon för det andra var en person som ville dela med sig och att hon, för det tredje, var känd också bland de människor som hade det sämst ställt.

Bönerna om ekonomisk hjälp säger även något om det könsspecifika i de roller som berömda författare tillskrevs.²⁹⁶ Trots att filantropi var en stark strömning i tiden är det tveksamt om manliga författare fick böner om hjälp i samma omfattning som Lagerlöf. Om vi återvänder till Heidenstam så överstiger inte de bevarade breven 1 500 till antalet – högt räknat – och de flesta verkar härröra från människor som han redan är bekant med.²⁹⁷ Med tanke på de jämförbara personkulterna är detta en låg siffra jämfört med Lagerlöfs. Heidenstam kan förstås ha gjort sig av med brev, men det är troligt att det avgörande istället var publikens skilda uppfattningar om författarna och då, inte minst, de möjligheter till igenkänning som bilden av dem inbjöd till. Det ska heller inte bortses från klass- och genusfaktorer; välgörenhet förknippades till exempel med borgerliga kvinnor, vilket vi återkommer till i nästa kapitel. I ena fallet såg brevskrivaren således någon som kunde kontaktas i allehanda ärenden och ge hjälp, i det andra någon som av dessa skäl inte skulle ge önskat gensvar.

Brevskrivarna nämner alltså om och om igen Selma Lagerlöfs godhet och hennes empatiska kvaliteter. Det kan både vara ett rykte om godhet som brevskrivaren uppger sig ha tagit del av eller en självklarhet som bara konstateras. Uppfattningen om författarens godhet kommer i läsarbreven – inte bara i dem om ekonomisk hjälp – att följa henne livet ut. Från vilka källor kom den? Det

är en sak att "den goda" användes för att få författaren att lätta på plånboken, en annan vad rollen grundades på. Ska vi tro brevmaterialets explicita hänvisningar byggde den på uppgifter i press och radio och rykten som cirkulerade i omgivningen, men också på läsarnas egna tolkningar av de litterära verken.

Om vi börjar med de senare så hänvisar många avsändare till det godhetsideal som Lagerlöfs texter förmedlar. Detta är ytterligare ett exempel på att författarjaget och personen Selma Lagerlöf förs ihop. En man som ber henne gå i god för ett lån skriver: "Detta brev är ett tiggarbrev, men kära, läs det ändå dock till slut! Var jag fick idén från att skriva till eder vet jag inte. Men Ni som skrivit så mycket vackert måste väl vara mycket god."²⁹⁸ En sjöman som gått i land hänvisar till Lagerlöfs "goda böcker" och ber om en "liten skärf, till hjälp till kläder",²⁹⁹ och en familjefar skriver med en bön "som går af hjertat" och ber om 30 kronor då den "som skrifver och författar godt brukar hafva öppet hjerta också".³⁰⁰ Det är överlag vanligt att brevskrivarna försöker överbrygga distansen mellan Selma Lagerlöf och dem själva genom att säga sig ha lärt känna henne genom böckerna – därför vet de att hon är god och hjälpsam.

En statstjänsteman påstår sig vara "överväldigad" av den godhet som flödar från författarskapet och från Selma Lagerlöf själv. 1933 skriver han:

Jag är för Er en helt obekant person ur folket, men när man har läst Edra böcker å hört dem spelas, som t ex i Söndags i radio då blir man överväldigad av allt det goda som flödar från Eder. Jag är tjänsteman i statens verk, har familj och 7 söta barn å en snäll uppoffrande hustru. Vi sutto runt radion å lyssnade allesammans, å det var en högtidsstund som man aldrig glömmer, om allt hade varit som det borde varit, men nej.³⁰¹

Radiouppläsningarna av Lagerlöf var mycket populära och i många hem höglästes litteratur, det syns tydligt i brevsamlingen. Vanan att tillgodogöra sig litteratur genom att lyssna fanns alltså redan.³⁰² Mannen uppger att hans bekymmer är så stora att inte ens en "högtidsstund" kring högläsning kan avnjutas. Just högläsningsscener förekommer också på många ställen i Lagerlöfs författarskap, och det är därför inte otänkbart att brevskrivaren ville skapa sympati och fånga författarens intresse genom att berätta om just en sådan.

I breven som härleder författarens godhet ur hennes litterära verk finns ett implicit krav på författaren att själv leva upp till de godhetsideal som läsarna

upplever att hon för fram i berättelserna. Att hon dessutom varit så lyckosam i livet ålägger henne ytterligare skyldighet att ge. Detta kan höra ihop med att den mediala bilden av Selma Lagerlöf genom åren blev den av en moderlighets- och kvinnlighetsstereotyp: en godhetens och empatins apostel med hjärta för de svagaste.

Ibland används dock detta, som vi såg i brevet från studenten ovan, på ett ganska aggressivt och skuldbeläggande sätt. Så här kan det låta: "Fattigdomens mörker uppkommet genom arbetslöshet, kan skingras, om de som ställts i solen skulle vilja använda sitt inflytande genom att sprida ljus omkring sig."³⁰³ I dessa brev lyser det igenom en lätt passivt aggressiv uppfattning om att Selma Lagerlöf "ställts i solen" av andra skäl än sina förmågor – av en högre makt, av en tillfällighet eller på grund av privilegier. Det visades ovan hur hjälpbehövande män kan tillskriva Lagerlöf rollen av en mor, som då hon nekar att ge i det närmaste anklagas för att försumma sina plikter.³⁰⁴ Myntet vänds, och den goda blir plötsligt ond. Vi tog upp klandrande brev i kapitel 1 och detta korta, ironiska brev illustrerar ytterligare hur klander kan komma till uttryck i detta sammanhang:

Jag ber att på det hjärtligaste få tacka Eder för den lärdom ni givit mig. Ty Ni har lärt mig att den minst har, hjälper först. Ni har väl i minnet det där om ankans skärv. Det var en vän som ville hjälpa mig med de enda slantar han hade och jag tog emot dem, därför att jag vet att det glädde honom.

Än en gång hjärtligt tack. Jag förstår att Eder ekonomi ej tillåter det.³⁰⁵

Brevet är utformat som ett tackbrev och på detta skenbart artiga sätt kan brevskrivarens bitterhet uttryckas över att ha fått sin bön om ekonomisk hjälp avvisad. Det är bara i undertexten hon klandras, genom att hjälpen från den fattige vännen och att Lagerlöfs ekonomi "ej tillåter" att hon delar med sig ställs emot varandra. Det kan inte ha varit trevligt att motta ett brev som detta för Lagerlöf, som varit en generös givare av bidrag till fattiga brevskrivare under många år. Men att det var mycket obehagligt att behöva be om hjälp framgår av det PS som är bifogat brevet: "Jag förbannar den stund jag fick den vansinniga idén att skriva till Eder, jag föraktar mig själv." Brevet kan alltså förstås som ett sätt att rädda sin självaktning genom att istället klandra adressaten.

Det här brevet, från en man som skickat en skiss och faktiskt fått (sparsamt) betalt för den, innehåller ett ironiskt tack, men blir snart mer uttalat förolämpande när mannen försöker påskina att det går rykten om att Selma Lagerlöf blivit högfärdig sedan hon blivit berömd:

Jag tackar Eder för den skiss à kr 2, som Ni för en tid sedan köpte av mig. Men den skarpa tillrättavisningen som var bifogad postanv. gjorde mig nästan ont [---].

För en del år sedan hade jag mött en resande värmänning. Vi talade om litteratur, om olika författare o.s.v. Han sade därvid att sedan Doktor Selma Lagerlöf erhållit sitt stora rykte hon blivit rätt otillgänglig för de små och ringa, som hon knappast tittade åt och för det som är armt här i livet Dessa yttranden kom för mig då jag erhöll er skrivelse.³⁰⁶

Detta är alltså exempel på ”klandrande brev”, och det är tydligt att det bakom den retoriska formens rätt milt klingande term ”klandrande” gömmer sig ett slags aggressivitet. Den färgar framför allt breven om ekonomisk hjälp, och beror troligen på den asymmetriska relationen mellan den som ber och den som ger, något som kommer att närmare diskuteras i följande kapitel.

Lagerlöf skänkte således ofta pengar till människor som skrev och bad henne om hjälp. Hon gick i borgen för främlingar, hon lånade ut. Detta styrks av anteckningar på breven, men också av brev från människor som tackar, ber om mer, återbetalar eller (oftare) beklagar att de inte kan betala tillbaka. Hade en brevskrivare fått pengar säger det sig självt att människor i omgivningen fick reda på det och att ryktena om författarens välgörenhet tog fart. Det hänvisas ideligen till allmänna rykten om Lagerlöfs givmildhet i materialet: ”Efter begravningen gav kyrkoherden och skolläraren mig ett godt råd. Han sade att jag skulle skriva till dr Selma Lagerlöf på Mårbacka och be henne om jag kanske kunde få 30 kronor.”³⁰⁷ Eller: ”Jag har igenom alla hört författarinnans godhet tänkte därför vända mig din till hjälp.”³⁰⁸ Eller: ”[D]å jag nu alltid hört så goda ord uttalas om eder fattade jag det beslut att i allra största ödmjukhet rikta en bön till eder.”³⁰⁹

Ryktena kan förstås ha spridits på orten och bland släkt och vänner på grund av att någon kände en person som fått hjälp. Men de kan också härröra från olika medier: någon har läst om Lagerlöf i pressen och vidareför det. Att

publiciteten hade mycket stor betydelse för själva brevsörden märks. Under perioder när Selma Lagerlöf fick mycket medial uppmärksamhet utlöstes överlag även böner om ekonomisk hjälp, det syns rent numerärt i samlingen och det skrivs explicit ut i breven. Som en man från Munkedal skriver 1934: "Har sett i tidningen om er givmildhet i fråga om fattiga. Jag är både fattig och sjuk [...]"³¹⁰ Vid födelsedagar från 50-årsdagen och framåt skrev pressen regelmässigt om författarens välgörenhetsarbete och brevskrivarna hänvisar öppet till sådana artiklar: "Jag läste om eder i *Husmoderns* tidning och såg eder bild i den, då var det som någon skulle ha viskat till mig, skriv till henne och bed om hjälp."³¹¹

Allra tydligast framträder responsen på den tidigare nämnda artikel i *Husmodern* 1935, som beskriver hur mycket pengar Lagerlöf skänkt till fattiga människor genom åren.³¹² Liksom ett stort antal andra brevskrivare hade en lärarinna från Töckfors läst den: "Läste för en tid sedan i *Husmodern* att många har bett Dr. Lagerlöf om hjälp när dom varit i trångmål. Då tänkte jag, det vore väl ej farligt och fråga bara, om jag finge låna lite pengar av Dr. Lagerlöf."³¹³

1935 var inget bemärkelseår, men Selma Lagerlöfs aktualitet var förnyad i och med Bonniers utgåva av hennes samlade skrifter 1933 och inte minst alltså av publiciteten kring födelsedagen det året.³¹⁴ Brevmängden var också som mest omfattande 1933, men fortfarande stor under de två år som följde. Av formuleringarna i materialet från 1935 framgår att en av anledningarna till detta tycks vara den ovannämnda artikeln i *Husmodern*.

Extra många läsare tycks alltså ha vänt sig till Lagerlöf under de perioder då hon syntes mest frekvent i pressen. Inte bara människor som sade sig vara i akut nöd vände sig då till henne utan även de som ville ha pengar till att inreda ett hus, starta ett företag, investera i aktier eller göra en resa. Publiciteten lockade fram behövande, men också – något som vi ska visa i nästa kapitel – en del lycksökare.

Det var inte bara den förmodade godheten, det faktum att Selma Lagerlöf ansågs lyckligt lottad med sin begåvning och sitt genomslag eller de traditionellt kvinnliga värden hon tillskrevs, som fick människor att tro att hon skulle dela med sig. Redan under 1900-talets första år tycks det ha ingått i bilden av henne att hon var mycket rik. Att vara berömd var dock inte detsamma som att vara förmögen, det fick den första brevskrivare som hänvisar till Lagerlöfs rikedom erfaras. I november 1903 dristade sig en lärarinna till att skriva och be om hjälp, "emedan alla veta, att Ni är god och tro Ni är rik på pengar".³¹⁵ Bara

några dagar senare skriver hon på nytt och tackar för de 50 kronor som hon fått. Samtidigt gör hon klart för författaren att hon trott att Lagerlöf var mycket välbeställd: ”Men på samma gång skämdes jag också mycket. Jag har trott, och har äfven hört, att Ni skulle ha oerhört stora inkomster.”³¹⁶ Författaren hade med andra ord tagit henne ur den villfarelsen i sitt svarsbrev.

Slutligen vill vi ta upp en föreställning knuten till Selma Lagerlöf som kännetecknar breven från publiken överlag. Det är bilden av en förtrogen, någon läsarna hade stort förtroende för. Nästan varje hjälpsökares brev, men även många andra innehåller en livsberättelse. Dessa självbiografier i miniformat är av högst privat natur. Materialet innehåller således en kavalkad av berättelser om tragedier, som konkurser, länshärvor, arbetslöshet, otrohet, alkoholmissbruk, självmordsplaner, brottslighet, sjukdomar, hemlöshet. De föreställningar människor knöt till Selma Lagerlöf fick många att fatta pennan och berätta om sina lidanden och tillkortakommanden. Det de avslöjade bad de ofta författaren att hålla hemligt. Naturligtvis kan det hända att somliga brevskrivare överdrev tragiken i sina livsöden för att få författaren att skänka pengar. Men det var inte bara så. De privata livsberättelserna förekommer även i många andra delar av brevmaterialet, vilket tydligt kommer att framgå längre fram i boken, framför allt när vi diskuterar läsning och nationens betydelse.

Många brev präglas också av ett behov av att avge bekännelser, och detta har rimligen att göra med en förmodad etisk hållning – ibland med religiösa förtecken – hos Lagerlöf. I väntan på att få komma till ett sanatorium för sin lungsjukdom skriver en man från Garnisonssjukhuset i Stockholm:

Mitt föregående har varit mörkt jag vill icke dölja att jag för mina synders skull fåt sona med en del år på centralfängelset å Långholmen men Gud vare tack jag har fått mina ögon öppnade, och skall med hans hjälp börja ett nytt liv. Jag har läst alla av Doktors böcker i fängelset och jag har till viss mån dem att tacka för att jag fått mina ögon öppnade.³¹⁷

Som vi sett förekommer också andra brev från fängelser. I ett par brev skriver män från Främlingslegionen, och berättar om varför de sökte sig dit och om sitt liv: ”Mitt liv har varit mycket hårt och vildt och huvudsakligen under den tid som jag har tjänstgjort som främlingslegionär.”³¹⁸

*

För att sammanfatta, har detta kapitel visat hur bilden av Selma Lagerlöf etableras och utvecklas hos läsarna både genom läsning av hennes verk och pressmaterial – i början främst recensioner (då läsarna oftast hade medelklassyrken eller utgjordes av en bildad borgerlighet) men redan i början av 1900-talet genom andra artiklar – och via rykten. Lagerlöf är redan vid åren runt sekel-skiftet någon allmänheten börjar söka sig till för hjälp, framför allt ekonomisk, då hon anses ha ”oerhörda inkomster” och vara barmhärtig, generös, moderlig och förtroendeingivande. De hjälpbehövande från lägre samhällsskikt blir allt synligare i materialet med åren och därmed förstärks denna bild. Den medskapas också av Lagerlöf själv, som svarar på brev, skänker pengar, stöttar studenter och författare, och ger intervjuer om sin välgörenhet. Tilltalet i breven är ofta förtroligt på olika sätt, eftersom brevskrivarna försöker skapa närhet, och den ”Selma Lagerlöf” som brevskrivaren riktar sig till framgår av både hälsningsfrasen och innehållet i breven. Man är tydligt taktisk och riktar sig till den roll som kan främja ens ärende – det kan vara ”lärarinnan”, ”sagoberätterskan”, ”diktardrottningen”, ”Dr. Lagerlöf” eller ”författarinnan”. I den sistnämnda rollen tilltalas Lagerlöf med referens till sin position på det litterära fältet, något som är vanligt bland de avsändare som vill få sina konstnärliga alster bedömda och därtill få hjälp med kontakter, lån och understöd för att till exempel kunna publicera sig.

Breven dokumenterar en rad av de förhoppningar som människor hade under tidsperioden och som relaterades till deras föreställning om Selma Lagerlöf. Fastän några klandrade henne för att de inte fick hjälp eller blev kritiserade av henne, sågs hon huvudsakligen som en inkarnation av godhet och empati, och brevskrivarna gav stora förtroenden. Lagerlöf fick rollen av en biktmoder, men var också någon att känna igen sig i och att projicera sina drömmar på. Publiken tyckte sig stå nära Selma Lagerlöf, vara sedd av henne, och som deras potentiella välgörare och rådgivare ansågs hon ha makt att förändra liv.

Avslutningsvis ger vi en blyxtbelysning från 1924, då *Sydsvenska Dagbladet* skrev att några små historier om ”fröken på Mårbacka” cirkulerat i samband med den uppmärksammade premiären för filmversionen av Gösta Berlings saga, med Greta Garbo i en av huvudrollerna. På en fråga om dem svarade Lagerlöf: ”Jo, de voro ju roliga de där historierna [...], men det roligaste är att jag aldrig hört dem förr.”³¹⁹ Författaren upplevde förstås ett glapp mellan sin självbild och bilden av henne. Hon fick, inte minst genom breven, otaliga bevis

Greta Garbo fick sitt internationella genombrott i Mauritz Stillers Gösta Berlings saga (1924).

på att föreställningar knutna till en berömdhet visserligen är medskapade, men också lever ett eget liv. Och för att återknyta till inledningen: kanske var det därför Selma Lagerlöf var så nyfiken på Greta Garbo, ”hur hon var”. Garbo var i sin tur inte opåverkad av Lagerlöfbilden. Inför deras möte var hon mycket nervös. Victor Sjöström skriver att när hon ”stod framför Selma Lagerlöf och mötte hennes fascinerande ögon [...] då önskade Garbo, att hon kunnat dra ner hattbrättet och sätta på sig sina blå glasögon”.³²⁰ Att skriva ett brev hade nog varit lättare – då kunde hon ha behållit glasögonen på.